

УДК: 373.31:504

DOI: 10.36550/2415-7988-2022-1-204-201-204

МАРТИН Аліна Миколаївна –

кандидат педагогічних наук, доцент

кафедри методик дошкільної та початкової освіти

Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира ВинниченкаORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8886-2585>

e-mail: tarapakamartin@gmail.com

ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК СПОСІБ СТИМУЛЮВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Сучасний етап розвитку освіти характеризується посиленням уваги до питань навчання й виховання учнівської молоді, створення відповідних умов для реалізації особистісного інтелектуально-творчого потенціалу підростаючого покоління. Важлива роль у цьому процесі належить Новій українській школі – як ефективній соціально зумовленій педагогічній системі, спрямованій на забезпечення творчих потреб учнів у процесі дослідницької діяльності, формування їх творчої активності, самостійності та креативної культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти організації науково-дослідницької діяльності учнів висвітлено в працях С. Васильєвої, В. Вербицького, Л. Ковбасенко, Л. Манорик, В. Назаренка, Р. Науменко, С. Панченка, О. Пруцакової, Г. Пустовіта, Л. Тихенко. Особливості організації дослідницької діяльності молодших школярів досліджували В. Андреев, Т. Байбара, Н. Бібік, В. Давидов, О. Долян, О. Савенков, Я. Кодлюк, А. Леонтович, М. Маркова, О. Обухов, М. Олексів, В. Паламарчук, З. Плохий, О. Савченко, Т. Чернецька, Л. Фоміна та ін.

Метою статті є аналіз підходів до визначення сутності дослідницької діяльності та виокремлення її основних функцій стимулювання пізнавальної активності молодших школярів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з Державним стандартом початкової загальної освіти та програмою курсу «Я досліджую світ» мета вивчення природознавства полягає у формуванні природознавчої компетентності учнів шляхом засвоєння системи інтегрованих знань про природу й людину, основ екологічних знань, через оволодіння способами навчально-пізнавальної і природоохоронної діяльності, розвиток ціннісних орієнтацій у ставлення до природи.

Розвивальний вплив навчального середовища стає більш помітним за умови, якщо дитина активно його пізнає, продуктивно взаємодіючи. Така взаємодія стає потребою дитини, коли у неї виявляється дослідницька позиція. Організація ігрового, предметного,

інформаційного та інших середовищ має бути побудована в початковій школі так, щоб виявлялася змога створення ситуації стимулювання дослідницької позиції молодшого школяра. Функціонуючи в єдиному полі з освітнім середовищем, навчально-дослідницька діяльність дітей характеризується стосовно освітнього середовища як більш конкретне відкрите динамічне утворення із зовнішніми та внутрішніми зв'язками.

Розкриваючи особливості моделювання освітнього середовища навчально-дослідницької діяльності дітей, варто наголосити на тому, що ці процеси мають здійснюватися за дотримання таких принципів, як:

- безпечність середовища;
- насиченість особистісно й культурно значущими об'єктами;
- смислова впорядкованість;
- розвивально-рефлексивний характер середовища;
- спрямованість на розвиток актуальних і потенційних здібностей дітей.

Дослідницька діяльність розглядається як діяльність, спрямована насамперед на набуття нових знань із метою пошуків способів і засобів удосконалення педагогічного процесу. Педагогічна компетентність майбутнього вчителя щодо дослідницької діяльності визначається як єдність таких складників: мотиваційного, змістового, операційного, інтеграційного компонентів.

За словами Є. А. Шашенкової та І. А. Зимової, дослідницька діяльність є своєрідною людською діяльністю, яка регулюється свідомістю й активністю особистості, спрямовується на задоволення пізнавальних, інтелектуальних потреб, продуктом якої є нове знання, отримане відповідно до поставленої мети та об'єктивних законів. Визначення конкретних способів та засобів дій через постановку проблеми, проведення експерименту, виокремлення об'єкта дослідження, опис і пояснення фактів, отриманих в експерименті, створення гіпотези (теорії), прогноз і перевірка набутого знання визначають специфіку та сутність цієї діяльності [3].

Відомий педагог та психолог, А. І. Савенков, підкреслюючи, що в основу дослідницької поведінки покладено психічну потребу в пошуковій активності в умовах невизначеної ситуації, дає інакше визначення: «Дослідницьку діяльність слід розглядати як особливий вид інтелектуально-творчої діяльності, що виникає в результаті функціонування механізмів пошукової активності й зумовлений дослідницькою поведінкою. Вона логічно передбачає мотивувальні фактори (пошукову активність) дослідницької поведінки та механізми його здійснення» [4].

Аналіз методичної літератури дослідження вможливує уточнення змісту поняття «дослідницька діяльність», під якою розуміємо своєрідний вид пізнавальної діяльності, що використовує навчальне дослідження як основний засіб досягнення освітнього результату.

Дослідна діяльність прогнозує активну пізнавальну позицію, пов'язану з періодичним і тривалим внутрішнім пошуком, роботою розумових процесів, глибоко осмисленої переробкою інформації, дією через «проби й помилки», особистими відкриттями.

У новій українській школі при організації навчання приділяється увага розвитку таких дослідницьких умінь учнів, як побудова гіпотез, планування, організація спостережень, збирання та обробка інформації, використання й перетворення інформації для отримання нових висновків, інтегрування змісту відразу кількох галузей знань.

О. Савенков визначає взаємозв'язок дослідницьких та загальнонавчальних умінь і навичок молодших школярів: 1) навчально-організаційні; 2) пошукові; 3) рефлексивні; 4) комунікативні; 5) презентаційні; 6) проєктні. Основним у структурі дослідницької поведінки молодшого школяра, на думку автора, є уміння бачити проблеми [3].

Вагома роль приділяється оволодінню учнями дослідницькими й практичними вміннями, необхідними для вивчення природознавства. На таких уроках учні ознайомлюються з об'єктами та явищами природи на основі дослідницьких методів, посилюється роль самостійної роботи під час визначення сталих ознак природних об'єктів.

Під час вивчення природознавства великого значення потрібно надавати урокам-екскурсіям, урокам, на яких проводяться практичні роботи, демонстраційні та фронтальні досліді, мініпроєкти та «Дослідницький практикум».

Дуже часто в сучасній педагогічній літературі як синоніми розглядаються поняття «дослідження» і «проєктування» або «проєктне навчання». Насправді між ними є істотні відмінності. Принципова відмінність дослідження від проєктування полягає в тому,

що дослідження не передбачає створення будь-якого заздалегідь планованого об'єкта. Отже, дослідження – це безкорисливий пошук істини, а проєктування – розв'язання певного, чітко усвідомленого завдання. Проєктування може бути представлене як послідовне виконання серії чітко визначених алгоритмізованих кроків, тоді як дослідження завжди тільки творчість, нове знання.

На відміну від проєктування, дослідна діяльність має бути більш вільною, гнучкою, у ній допускається значно більше імпровізацій. Водночас дослідницьке навчання має максимально нагадувати науковий пошук, а тому відповідати мінімум трьом умовам:

1) прагнути визначити й відбивати якість невідомого за допомогою відомого;

2) неодмінно вимірювати все, що може бути вимірним, по можливості показувати кількісне відношення досліджуваного до відомого;

3) завжди окреслювати місце досліджуваного в системі відомого.

Основна мета дослідницького практикуму – сформувати пропедевтичну систему наукових понять, дослідницьких умінь, оволодіння якими дозволить молодшому школяреві відчувати радість відкриття нового знання, пізнання себе й навколишнього світу.

Дослідницька діяльність особливо цінна тим, що створює надійний фундамент для поступового перетворення процесів навчання й розвитку на процес вищого порядку – самонавчання й саморозвиток.

Самостійну дослідницьку діяльність дитини ми розглядаємо як один з ефективних шляхів розвитку його творчих здібностей. Уміння проводити самостійні дослідження переносяться в подальшому на всі види діяльності, якщо вчитель створює для цього певні умови.

Поступальний розвиток дослідницького досвіду учнів забезпечується розширенням виконуваних операційних дій при розв'язанні навчально-дослідних завдань й ускладненням діяльності – від фронтальної під керівництвом учителя до індивідуальної самостійної діяльності. Залучення школярів до навчально-дослідної діяльності має бути гнучким, диференційованим, заснованим на особливостях виявлення індивідуального дослідницького досвіду дітей.

Важливе завдання вчителя в початковій школі полягає у формуванні теоретичних і практичних умінь, навчанні вмінням і навичкам дослідницького пошуку, опануванні школярами основ природничо-наукового світогляду за допомогою активних методів навчання, що дозволяють використовувати всі рівні засвоєння знань (від звичайного відтворення до творчо-пошукової діяльності).

Щоб залучити учнів до активної пізнавальної діяльності, учитель має так

організувати свою роботу, щоб в учнів виникло бажання діяти й вносити нове у свій досвід. Якнайкраще активну пізнавальну діяльність школярів забезпечують проблемно-пошукові методи навчання. Учитель створює проблемну ситуацію, у якій учень усвідомлює завдання, але знань для його виконання в нього бракує. Їх цілком достатньо, щоб почати пошук способу розв'язання, тобто новим для учня є не тільки здобуті знання, а й способи дій для їхнього здобуття. Під час процесу розв'язання проблемної ситуації під керівництвом учителя відбуваються такі види розумової діяльності учнів, як усвідомлення неможливості застосувати відомий спосіб, формулювання проблеми, припущення, гіпотеза щодо її розв'язання, їх випробування й формулювання висновку. Дослідницька діяльність сприяє виробленню в учнів на доступному рівні цілісної природничо-наукової картини світу, системи знань, яка відбиває закони й закономірності природи та місце в ній людини.

Велике значення в розвитку пізнавальних інтересів молодших школярів мають дослідницькі практикуми. Уперше вони розроблені й представлені на сторінках підручників, починаючи з 1-го класу. Оскільки в цьому віці важко виконувати практикум самостійно, учитель стає їх основним помічником, часто залучаючи батьків, які допомагають дітям дібрати необхідну літературу, забезпечити місце для проведення дослідження, оформити його результати.

Отже, педагогічно правильно організоване спостереження є підґрунтям та необхідною умовою проведення дослідів, навчального експериментування. Досліди на уроках природознавства дають змогу відтворювати явище або процес у спеціально створених умовах, стежити за їх перебігом, побачити ті ознаки, які в природі безпосередньо сприйняти важко або неможливо.

Основним змістом дослідження в галузі освіти є те, що воно є навчальним. Це означає, що його важливою метою є розвиток особистості дитини, а не одержання об'єктивного нового результату.

Особливість професійної підготовки вчителя до організації такої діяльності молодших школярів полягає в тому, що він не тільки має уміти організувати дослідницьку діяльність учнів, а й сам досконало володіти методами наукового дослідження (уміти формулювати проблему, завдання, питання; розробити гіпотезу, визначити схему експерименту, знайти чинники, шляхи й засоби наукового аналізу тощо).

Дослідницька діяльність учнів може бути успішною в тому разі, якщо вона буде будуватися на таких принципах: доступності, природності, свідомості, самодіяльності. Одним із основних принципів дослідницької діяльності учнів є принцип самодіяльності.

У процесі виконання дослідницьких завдань формуються дослідницькі вміння й навички, необхідні в дослідницькому пошуку: бачити проблеми, ставити запитання, висувати гіпотези, спостерігати, класифікувати, структурувати отриманий під час дослідження матеріал, робити висновки, доводити й захищати свої ідеї.

Основним результатом використання дослідницьких завдань у початковій школі є розвиток самого учня через набуття досвіду дослідницької діяльності, шляхом відкриття, осмислення, узагальнення нових знань.

Проводячи дослідження, учень занурюється у творчий простір і «переходить» у творчий стан. Тут учень-дослідник здобуває, накопичує, узагальнює нові знання. Найважливіше – спрямованість на пошук невідомих раніше знань, які можуть бути корисні суспільству.

Організуючи дослідницьку діяльність, доцільно залучати батьків, старшокласників (сестер, братів), дорослих тощо. Їх бажання підтримати інтерес дослідницької діяльності, бажання спільно діяти, поділитися досвідом, знаннями, бажання відгукнутися на прохання дітей сприятиме розвитку дослідницького інтересу, підвищуватиме впевненість у собі, що впливає на результат навчання.

Дослідницька діяльність разом з оптимізацією навчального процесу вимагає розвитку самостійного мислення учнів, їх умінь отримувати інформацію, аналізувати, оцінювати, прогнозувати та приймати нестандартні рішення. Учень зрозуміє суть свого дослідження тільки в тому разі, якщо зможе прожити його на власному досвіді. Саме дослідницька діяльність дає учневі набагато більшої свободи розумової діяльності, ніж репродуктивна.

Заняття дослідницькою діяльністю передбачає вивчення матеріалу за межами шкільного підручника, і це зумовлює певні труднощі. Педагог має пам'ятати, що «високий рівень труднощів» виявляється, якщо стосується конкретного учня, а не конкретного навчального матеріалу: те, що для одного учня є складним і незрозумілим, для іншого – простим і доступним.

Одним із важливих принципів організації дослідницької діяльності є принцип природності. Цей принцип пояснюється так: тема дослідження, за яку береться школяр, не повинна бути надуманою дорослим. Вона має бути реальною, цікавою й справжньою, а значить такою, яку можна здійснити.

Наступним принципом організації дослідницької діяльності є принцип наочності або експериментальності.

Засобами наочності вважають не тільки те, що може сприйняти зір людини, а й уявлення, які з'являються під час читання художньої літератури або слухання образного мовлення. У

дослідницькій діяльності людина пізнає властивості речей і явищ не тільки зором, а й за допомогою інших аналізаторів.

Не менш важливим принципом реалізації дослідницької діяльності школяра є принцип свідомості виконуваної учнем роботи. Основним із всіх вищезазначених принципів є принцип самодіяльності школяра, оскільки саме самостійна діяльність у процесі дослідження є важливим показником розуміння учнем проблеми, що вивчається ним.

У дітей зникає страх перед неправильною відповіддю. Самостійний пошук учнями відповіді на запитання «чому?» приносить задоволення не тільки вчителю, а насамперед учню. Спираючись на власний досвід, учні самі пропонують завдання, ставлять запитання та шукають на них відповіді.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розробок. Дослідницька діяльність є прогресивною формою навчання, яка дає змогу педагогу виявляти та розвивати особистісні інтелектуальні здібності учнів. Дослідницька діяльність, на відміну від репродуктивної, дає учневі набагато більшу свободу розумової діяльності. Можливість вибору власної предметної діяльності стимулює дитину до самостійного аналізу результатів і наслідків своєї діяльності. Кожен досягнутий результат сприяє рефлексії, наслідком якої стає виникнення нових планів і задумів, які надалі конкретизуються й втілюються в нові дослідження.

Отже, дослідницька роботи в початкових класах (і зокрема при вивченні природознавства) дозволяє дійти висновку, що вона буде ефективною за таких педагогічних умов: забезпечення наступності в проведенні дослідів і спостережень за природою в початковій школі; цілеспрямоване навчання учнів методиці навчального спостереження та експериментування; урахування вікових та індивідуально-психологічних особливостей молодших школярів; оптимальне поєднання репродуктивного та творчого підходів в організації дослідів та навчальних експериментів; різноманітність запропонованих учням напрямів дослідницької роботи; практична спрямованість тем досліджень, зацікавленість ними учнів.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Македонова Л. Використання дослідів на уроках природознавства в початковій школі [за заг. ред. О.В. Стребної]. Тернопіль: Мандрівець, 2012. 128 с.
2. Разагатова Н. А. Залучення молодших школярів у навчально-дослідну діяльність. М., 2002. С. 124.
3. Савенков О. І. Зміст і організація дослідного навчання школярів. М.: «Вересень», 2003. С. 204.

4. Савенков О. І. Психологічні основи дослідницького підходу до навчання. М.: Просвещение, 2006. 434 с.

5. Семенова Н. А. Дослідницька діяльність учнів. Початкова школа. 2006. № 2. С. 45-49.

6. Семенова Н. А. Місце дослідницької діяльності молодших школярів у сучасному освітньому процесі. Томськ: Видавництво ТПУ, 2002. С. 59-62.

REFERENCES

1. Makedonova, L. *Vykorystannya doslidiv na urokakh pryrodoznavstva v pochatkovii shkoli* [The use of experiments in natural science lessons in primary school]. [za zah. red. O.V. Strebnoi]. Ternopil: Mandrivets, 2012. 128 s.

2. Razhatova, N. A. *Zaluchennia molodshykh shkoliariv u navchalno-doslidnu diialnist* [Involvement of primary school students in educational and research activities]. M., 2002. S. 124.

3. Savenkov, O. I. *Zmist i orhanizatsiia doslidnoho navchannia shkoliariv* [Content and organization of research training of pupils]. M.: «Veresen», 2003. S. 204.

4. Savenkov, O. I. *Psykhologichni osnovy doslidnytskoho pidkhodu do navchannia* [Psychological fundamentals of the research approach to studying]. M.: Prosveshchenye, 2006. 434 s.

5. Semenova, N. A. *Doslidnytska diialnist uchniv* [Students' research activities. Primary School]. Pochatkova shkola. 2006. № 2. S. 45-49.

6. Semenova, N. A. *Mistse doslidnytskoi diialnosti molodshykh shkoliariv u suchasnomu osvithnomu protsesi* [Place of research activities of primary school students in the modern educational process]. Tomsk: Vydavnytstvo THPU, 2002. S. 59-62.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

МАРТИН Аліна Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри методик дошкільної та початкової освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

Наукові інтереси: формування освітнього середовища дослідницької діяльності дітей в умовах навчально-виховного процесу початкової ланки освіти.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

MARTIN Alina Mykolaivna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Methodology of Preschool and Primary Education of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Circle of research interests: formation of educational environment of children's research activity in the conditions of educational and upbringing process of primary education.

Стаття надійшла до редакції 11.05.2022 р.